

עידן המועדים

הלכות בין-המיצרים ותשעה-באב (תשפ"ד)

על פי פסקי: השולחן ערוך, רמ"א, משנה ברורה, מרן הראש"ל רבינו עובדיה יוסף זצ"ל ועוד

נכתב ונערך על ידי הרב עידן בן-אפרים סליט"א (02-5324067)

מנהגי בין-המיצרים

ה. הימים שבין צום שבעה עשר בתמוז לצום תשעה-באב, נקראים ימי "בין-המיצרים", שבימים אלו נכנסו האויבים לירושלים ופרעו פרעות בישראל, עד יום תשעה-באב שבו החרבו את בית-המקדש. ולכן בימים אלו אנו נוהגים במנהגי אבילות שונים לציון הצער על חורבן בית-המקדש, ונושאים עימנו את האמונה בגאולה שתבוא במהרה. נאמר בנביא: "שִׁמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַם וְגִילוּ בָּהּ כָּל אֲהֲבֶיהָ, שִׁישׁוּ אֶתָּה מְשׁוֹשׁ כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עֲלֶיהָ", ודרשו חז"ל (תענית ל:): כל המתאבל על ירושלים - זוכה ורואה בשמחתה, ושאינו מתאבל על ירושלים - אינו רואה בשמחתה. ולכן יש לכל אחד להיזהר בהלכות אלו בימי בין-המיצרים.

ו. ברכת שחחינו – טוב לזהר שלא לברך ברכת שהחיינו על פרי חדש או על בגד חדש בימים אלו (שור"ע תקנא, יז), שהיאך יאמר "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", והם ימי צרה ופורענות לעם ישראל (עיר מ"ב שם, צח), וממילא לא יאכל את הפרי החדש ולא ילבש את הבגד החדש (שם, צט) [אבל לקנות בגד מותר]. ובגדים שאינם חשובים כל כך, שאין מברכים עליהם שהחיינו, כגון גרביים ונעלים חדשות וכיוצא בהן, בודאי מותר לקנותם וללבושם עד ראש-חודש אב (שם, מה).

אבל בשבתות מותר מן הדין לברך שהחיינו (מ"ב שם, צח; קכט) (ומראש-חודש אב נכון להחמיר שלא ללבוש בגד חדש אף בשבת (עיר רמ"א שם, ה; מ"ב, מה; קלז)). וילדים קטנים מותרים לברך שהחיינו (אפילו שיש להם הבנה בעניני הימים האלה) (קלז), והוא הדין אשה מעוברת הרואה פרי חדש ומתאוה לו, או אדם שיש לו קצת חולי (קלח). וכן אבי הבן מברך שהחיינו על המילה או על פדיון הבן (שור"ע שם; קלה). ומי שטעה וברך ברכת הנהנין על פרי חדש, ונזכר שהם ימי בין-המיצרים, יברך עליו ברכת שהחיינו ויאכלנו (קלח).

ז. ריקודים – אסור לרקוד בימי בין-המיצרים אפילו ללא כלי נגינה (וריקודים מעורבים אסורים כל השנה) (מ"ב תקנא, טז; קמט).

ח. שירים – יש להימנע משמיעת שירי קודש המלווים בכלי נגינה אפילו דרך טייפ או רדיו, ומיהו בשמחת מצוה הדבר מותר (כגון שמחת חתן וכלה, מילה, פדיון הבן, בר מצוה בזמנה, סיום מסכת (קנא). אך לא בסעודת אירוסין וחונכת בית). ושירה בפה בלבד, מותרת (קנא).

ט. תיקון חצות – מנהג טוב וכשר מאוד לכל בעל נפש, לשבת באבילות בכל ימי בין-המיצרים אחר חצות היום (שעה 12:47) ולבכות בכיה ממש על חורבן בית-המקדש, ודבר זה עושה תועלת גדולה בנפש האדם (לשון האר"י בשער הכוונות דפ"ט רע"ג). והיינו באמירת "תיקון רחל" שיש בו פסוקים של בכי וצער על חורבן בית-המקדש (קכח) (מלבד בערב-שבת, ערב ראש-חודש ויום ראש-חודש אב, שכיון שאין אומרים בהם תחנון, אין אומרים "תיקון רחל". והוא הדין לאבי הבן, הסנדק והמהול (קכט)).

זאת מלבד מה שיש נוהגים לומר תיקון חצות בכל ימות השנה בחצות לילה, ותבוא עליהם ברכה (קכח), וכן ראוי לנהוג אף לתלמידי חכמים (הליכות עולם א, מח), וכל שכן בלילות של בין-המיצרים שצריך להוסיף בבכיה (שער הכוונות שם). ואף הנשים שייכות באמירת תיקון חצות (הליכות עולם שם).

ראש-חודש אב

י. משנכנס אב ממעטים בשמחה. ואדם שיש לו דין עם גוי, ישתדל לדחות את הדיון מפני רוע המזל שיש לישראל בימים אלו (תענית

צום י"ז תמוז

א. חמשה דברים אירעו לאבותינו ב"ז בתמוז: נשתברו הלוחות, בוטל התמיד (בבית ראשון), הובקעה העיר [בבית-שני, שנת 3828 לבריאת העולם], שרף אפוסקטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל (תענית כו:).

מצות עשה מדברי נביאים להתענות ביום זה (זכריה ח, יט), מפני הצרות שאירעו בו, כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, והיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה, עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב, שנאמר (ויקרא כו, ט): "וְהִתְנַדְּדוּ אֶת עֶוְנָם וְאֶת עֶוְן אֲבוֹתָם" (רמב"ם תעניות ה, א וד).

ולכן חייב כל איש לשום אל ליבו ולפשפש במעשיו ולשוב בתשובה, כי אין העיקר התענית, אלא כמו שנאמר באנשי נִינְוָה: "וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעְשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדֶּרֶךְ הָרָעָה" (יונה ג, י), ואמרו חז"ל [ר"ה טז: ותענית טז]: את שָׁקָם ואת תעניתם לא נאמר, אלא "את מעשיהם" (מ"ב תקמט, א). וכל אדם, בין איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, חייבים להתענות.

ב. תנאי קודם התענית – תחילת התענית בעלות-השחר (שעה 4:19). ומכל מקום, אם הלך לישון בליל י"ז בתמוז שינת קבע, וקם משנתו קודם עלות-השחר, אסור לו לאכול ולשתות. אבל אם קודם שהלך לישון עשה תנאי שבדעתו לאכול ולשתות קודם עלות השחר, רשאי לאכול ולשתות (והאשכנזים מקילים לשתות אף בלא תנאי, אבל לכתחילה יעשו תנאי (שור"ע ורמ"א תקסט, א ומ"ב שם). ואף לבני ספרד, אם שכח להתנות, ואחר שישן הרגיש צמאון, השותה יש לו על מה שיסמוך, בפרט אם רגיל לשתות לצמאון בכל לילה (יא^א). וסיום התענית בצאת-הכוכבים (שעה 8:04). [אם שכח ואכל ביום התענית, אינו יכול לפטור עצמו, אלא חייב להפסיק מיד את אכילתו ולצום (שור"ע תקסט, א; מ"ב תקמט, א)].

ג. חפטורים מהתענית – חולה, אף שאין בו סכנה, וכן זקן מופלג שהוא תשוש כח, פטורים מתענית זו ואינם רשאים להחמיר על עצמם (כה נס וסוה). וכמובן שילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים מהתענית (אפילו תענית שעות), ומכל מקום יש למנוע מהם לאכול ממתקים ושאר תפנוקים (מ"ב תקנ, ה; סו). – וחתן וכלה בתוך שבעת ימי המשתה, וכן שלושה בעלי-ברית: אבי הבן ביום המילה, הסנדק והמהול, חייבים אף הם בתענית (עיר קיח-קיס).

ד. מעוברות ומניקות – אשה בהריון, עד סוף החודש השלישי, חייבת להתענות (עיר שור"ע תקנד, ה ותקנ, א ומ"ב שם, ג), ומכל מקום אם ההריון אינו תקין או שסובלת מהקאות, מיחושים או חולשה רבה, הרי היא פטורה. ומתחילת החודש הרביעי ואילך, בכל אופן היא פטורה (מ"ב שם; נס) (ולדעת הרב אור לציון ד, טז), כיון שהנשים בזמניו חלושות, פטורות אף בג' חודשים הראשונים להריון). – יולדת (או אפילו אשה שעברה הפלה לאחר 40 יום מהריונה (שם)) פטורה מלהתענות תוך שלושים יום מהלידה (עיר שור"ע שם, ה; קכ). – ואשה שמניקה בפועל (אפילו מעט (אור לציון ג, רלט)), פטורה מהתענית. ואם פסקה מלהניק (אפילו תוך כ"ד חודש מהלידה) ומרגישה שהיא מסוגלת להתענות, תתענה (ואם באמצע התענית מרגישה חולשה וצער, תאכל), אך אם מרגישה חולשה יתירה, פטורה (נו וסב).

* הבהרה: טתם ציון שבדברינו, הכוונה לעמוד שבספר חזון עובדיה, ארבע תעניות. שור"ע=שולחן ערוך. מ"ב=משנה ברורה. נס"ג=נסעי גבריאלי.

כס; שר"ע תקנ"א, א) עד לאחר תשעה-באב (קסד. ועי' מ"ב ב) (ובמקום שאפשר טוב שישתמש גם ביום עשירי-באב (קסד)).

יא. חולה שצריך לעבור ניתוח בימים אלה, עדיף להקדימו לפני ראש-חודש אב או לאחר תשעה-באב, אם הדבר אפשרי (קכב).

יב. משא ומתן של שמחה – מראש-חודש ועד התענית ממעטים במשא ומתן של שמחה (שר"ע תקנ"א, ג ב"י ומ"ב י"א), כגון להימנע מלקנות כלים או תכשיטים מכסף וזהב או קניית צרכי חופה (מ"ב שם; קסד). אבל מותר לקנות רהיטים חדשים הנחוצים לו כעת, וכל שכן שמותר לקנות ספרי קודש (קסח), תפילין או ספריה (ילקו"י ט"ו). ומותר לקנות מכונית חדשה, אם יש לו צורך בה לפרנסתו, אבל בלאו הכי אסור (ובכל ה"ל, אם יש חשש שיתייקרו לאחר מכן, מותר לקנות, מפני שהוא דבר האבד) (קסח), והוא הדין להתקין מזגן שנחנך לו (הגר"ש אלישיב זצ"ל) [ולגבי קניית בגדים, ראה בסעיף טז].

והוא הדין שאין לבנות בניה שהיא להרווחה ולנוי (מ"ב י"ב), אבל אם מרחיב את דירתו לצורך משפחתו הברוכה ילדים, מותר (קסד). כמו כן יש להימנע מלסייד ולצייר את ביתו בימים אלו (שר"ע שם) (אבל בניית וסידור בית-כנסת, מותרים) (מ"ב שם; קסד). ומותר להיכנס לדירה חדשה בימים אלו לצורך מגורים הכרחיים (ויעשה חנוכה בית בלימוד תורה בלבד עם חלוקת מגדנות). ומצוה לבנות מעקה, שהרי היא מצות עשה מן התורה (קסח. ועי' שר"ע שם).

יג. נישואין/אירוסין – אין נושאים נשים ואין עושים סעודת אירוסין (שר"ע תקנ"א, ב) אפילו בלא סעודה וריקודים. אבל מותר לעשות "תנאים", ומה שמחלקים מיני מרקחת אינו נקרא סעודה (מ"ב טז). [והאשכנזים נוהגים להחמיר שלא לערוך נישואין בכל ימי בין-המצרים (רמ"א שם), ומכל מקום רשאים להשתתף בשמחת ספרדים (קנג). ובסעודת אירוסין מחמירים רק מראש-חודש (מ"ב יט)].

יד. אכילת בשר – המנהג שאין אוכלים בשר מראש-חודש אב ועד התענית (שר"ע תקנ"א, ט כדעה ב) (ומנהג הספרדים לאכול בשר בראש-חודש (קסס), ומנהג האשכנזים שלא לאכול (מ"ב נח), ופורץ גדר ישכנו נחש (שר"ע שם, י"א). המנהג חל גם בבשר עוף, ונוהגים להחמיר אף בתבשיל שנתבשל בו בשר (מ"ב סג; קעב), כגון אורז או תפוח אדמה שנתבשלו עם בשר. אבל מותר לטעום בערב-שבת תבשילי בשר כדי לבדוק את טעמם (קעה).

ולילדים קטנים מותר לתת לאכול בשר אפילו כשהגיעו לגיל חינוך, ורק אם הגיעו הבת לגיל אחת עשרה והבן לגיל שנים עשרה, טוב להחמיר שלא יאכלו בשר בימים אלו (קצ. ועי' מ"ב ע). יולדת (תוך שלושים יום מהלידה), חולה שאין בו סכנה (אף אם נתפא אף עדיין נשאר חלש) או מינקת שאם תמנע מאכילת בשר הדבר יפריע לתזונת התינוק - מותר לאכול בשר (עי' מ"ב ט"א וט"ז; קצג).

וכל זה בימות החול, אבל בשבת אין רשאי להחמיר (מ"ב נס ושר"ע תקנ"ב, י), וכן בסעודת מצוה כגון ברית-מילה (אפילו אם נדחתה מחמת חולי - אבל לא 'ברית-יצחק' (עי' מ"ב תקנ"א, סב; קנד) או סעודת בר-מצוה בזמנה, רשאים כל הקרואים לסעודה לאכול שם בשר. וכן בסעודת סיום מסכת [ובשבוע שחל בו, מצמצמים במוזמנים] (רמ"א שם, י; קצ"ד).

טז. שתיית יין – פשט המנהג להתיר שתיית יין בימים אלו (חז"ר קעד, קעו), ויש הנוהגים לאסור שתייתו מראש חודש (וטוב שימנעו גם ממיני מאפה שנילושו ביין וטעמו מורגש בהם (חז"ר קעד), ומתירים לשתות רק יין של הבדלה ושל וברכת-המזון שהן מצוה (שר"ע תקנ"א, י ומ"ב טז) [והיינו כשרגילים ברוב ימי השנה לברך ברהמ"ז על כוס (קעו). – ובני אשכנז מחמירים מראש-חודש שלא לשתות יין בברהמ"ז ביום חול וכן בהבדלה, אלא נותנים לשתותו לקטן שהגיע לגיל חינוך. ואם אין תינוק, מותר לגדול לשתות מיין ההבדלה, אבל בברהמ"ז יברך ללא כוס. ובסעודת מצוה מותר (רמ"א שם ומ"ב). ושתיית שֶׁכר מותרת אף בימות החול (רמ"א י"א)].

טז. תפירת בגדים – יש להחמיר שלא לתפור בגדים חדשים החל מראש-חודש (שר"ע תקנ"א, ז), וכן אסור לרקום ולסרוג, אבל מותר לתפור כפתור שנפל מהבגד (ד), או לתקן בגד שנקרע או נפרם (בא"ח דברים, י). ויש להחמיר שלא לקנות בגדים חדשים או נעלים חדשות אפילו על מנת ללבושם אחר תשעה-באב (רמ"א שם ומ"ב מט; רח, אבל מותר לצחצח הנעלים (ר').

שבוע שחל בו ט' באב

י. תספורת – אין מסתפרים ואין מתגלחים בשבוע שחל בו ט' באב (שר"ע תקנ"א ג י"ב) (החל ממוצאי-שבת (מ"ב נ), והאיסור הוא בכל שערות הגוף (שר"ע שם, י"ב), ואסור אף לספר את הקטנים (שם, י"ד). אבל מותר לגזור השפם שמעב האכילה (שם, י"א), ולהסתרק במסרק (מ"ב כ; יחיד"ד ו, לה), וכן מותר לגזוז צפורניים (דכז). [והאשכנזים מחמירים בתספורת החל מ"ז בתמוז (רמ"א שם, ט), אבל לקטנים מחמירים רק בשבוע שחל בו ט' באב (מ"ב פב). ויש מהם שאוסרים אף גזיזת צפורניים בשבוע זה (עי' מ"ב כ).]

י"ה. לביבוס – אסור לכבס בגדים (ואפילו מגבות) בשבוע שחל בו ט' באב, גם אם אינו רוצה ללבושם עתה אלא רק לאחר ט' באב (שר"ע תקנ"א, ג), אפילו כיום שמשתמשים במכונת כביסה (כדין גוי בסמוך; נס"ג לה, י"א), ואפילו לתת לעובד-זר שיכבס, אסור (רמ"א שם בסופו). גם בגדי ילדים קטנים אסור לכבס (שר"ע שם, י"ד), אבל קטנים שדרכם להתלכלך תמיד, מותר לכבס בגדיהם (רמ"א שם; רכז), וכן מותר לנקות בגד מכתם (כשאין לו אחר) (חז"ר ר"ג אבלות ב, רפה). [והאשכנזים נוהגים שלא לכבס החל מראש-חודש אב (רמ"א שם, ג ד), ואסור להם לתת הכביסה למי שנוהג היתר בדבר שיכבס עבורם (רלז)].

י"ט. לבישת בגד מכובס – בשבוע שחל בו ט' באב אסור אף ללבוש בגדים מכובסים, וכן להשתמש במגבות או להציע מיטות בסדינים מכובסים וכדומה (שר"ע שם, ג) [ומפת שולחן מכוסה, מותרת בשימוש. ועי' שו"ת ברית הלוי ח"א ס"ס עב. והאשכנזים נוהגים בכל זה איסור מראש-חודש (רמ"א שם)]. ומן הדין מותר להחליף גופיה, חולצת בסיס, לבנים וגרביים שהם בגדי זיעה. והנכון הוא להכין בגדים לשבוע זה, דהיינו שילבש בגדים מכובסים וישהה עימהם למשך זמן (שיקלט ריח זיעה או שעה (עי' אורליי"צ ג, רמח) ויניחם בצד, וילבש בגדים נוספים כנ"ל, עד שיצטברו לו מספיק בגדים שיוכל להחליפם בשבוע שחל בו ט' באב [ויכול לנהוג כן אף בשבת, באופן שבלייל-שבת פושט את בגדיו ומצניעם, ובבוקר לובש בגדים אחרים, וכן אם רגיל לישון בשבת ילבש לאחר השינה בגדים אחרים, ובלבד שאינם ניכרים כבגדי חול שאז ניכר שמכין לחול] (דכט). ואם שכח ולא הכין בגדים, יש להקל שיניח בגדים מכובסים על הקרקע שעה אחת באופן שיתלכלכו מעט, ואז יוכל ללבושם (רלב). ומותר להחץ בגדים (רלח).

כ. בגדים חדשים – אסור ללבוש בגדים חדשים בשבוע שחל בו תשעה-באב (שר"ע שם, ו) [והאשכנזים מחמירים בזה מראש-חודש (רמ"א שם ועי' מ"ב מז). ואינם לובשים בגדי שבת אפילו בשבת ומחליפים רק בגדי הזיעה, גופיה, גרביים וכדומה (רמ"א תקנ"א, א ומ"ב ו' ומז), אם לא שהבגדים אינם מיוחדים רק לשבת אלא גם לחול המועד, פורים וחתונות (נ"ס"ג ג, א)].

כ"א. רחיצה – אין רוחצים כל הגוף במים חמים בשבוע שחל בו ט' באב, אלא מתקלחים במים צוננים (עי' שר"ע תקנ"א, טז; רמב"ם תעניות ה, ו; רלח) (ומותר לערב מים חמים כדי לשבור את קור המים הצוננים, כל שאינו נהנה מהחום (נ"ס"ג מז, ג). והרוחץ לשם רפואה והיולדת, מותרים לרחוץ במים חמים כדרכם, וכן מותר לרחוץ התינוקות (רמ"ה-רמח) ולשטוף הבית עם חומרי ניקוי (רמח). [והאשכנזים מחמירים שלא לרחוץ כל הגוף אפילו בצונן החל מראש-חודש אלא רק פניו ידיו ורגליו (ולכבוד שבת מקילים גם לרחוץ הראש, ויש שמקילים לרחוץ ה"ל בחמים כולל הראש למי שרגיל בכך, מבלי סבון (רמ"א ובמ"ב שם)]. אבל במקומות החמים, מותר אף להם לרחוץ כל גופם בצונן להעביר הזיעה (רמ"ה ורמח)].

ערב ט' באב וסעודה מפסקת

כב. לימוד תורה/טיול – מותר ללמוד תורה בערב תשעה-באב אף אחר חצות היום עד השקיעה, שלא אסרו תלמוד תורה אלא בט' באב עצמו (עי' רמ"א תקנ"ב, ב ומ"ב ח; רמח). לא יטייל ערב תשעה-באב בשוק (רמ"א שם ועי' שר"ע תקנ"ד, כ"א). [סעודת מילה או פדיון, יעשו קודם חצות, ואם נמשכה לאחר מכן, אין חשש (רמ"א תקנ"א, י ומ"ב ושע"ה צ)].

כג. מנחה/סעודה מפסקת – מקדימים להתפלל מנחה (עי' רמ"א תקנ"ב, ט), ואין אומרים תחנון לפי שט"ב נקרא מועד (שר"ע שם, י"ב). לא יאכל בסעודה מפסקת בשר [ולא רק מחמת המנהג (מ"ב ג), לא ישתה יין ולא יאכל שני תבשילים (שר"ע תקנ"ב, א ותקנ"ד, כה), כדי להרבות אֶבְל, לזכור חורבן הבית ולהצטער עליו (מ"ב א), ואף נשים מעוברות ומניקות ושאר אנשים חלשים בכלל זה (מ"ב תקנ"ד, נ"א). – נהגו לאסור גם בשר עוף ודגים (שר"ע תקנ"ב, ב), אבל מותר לאכול דג מלוח יבש (רנד) וכן נקניק פרווה (סויה), ואין לאסור משום מראית-העין (רנז).

אם היו בעיות בהריון. ובכל אופן יש לקבל חוות דעת של רופא ולהתייעץ עם רב מורה הוראה מבעוד מועד.

ל. יולדת – יולדת תוך שלושים לידתה, פטורה מהתענית (שור"ע תקנ"ד, ו) [וגם ליולדת אשכנזיה יש להקל בזה (רפ"ח)], אפילו אם מרגישה טוב (מ"ב ט). והוא הדין לאשה שעברה הפלה (והיא תוך ל' יום) (רפ"ח). ולאחר שלושים יום, חייבת להתענות, אף אם היא מניקה, אלא אם כן היא חלשה וצריכה לאכול, שאז דינה כחולה (אור"ח כ"ט, ד).

ל"א. חולץ/קטנים – חולה חלוש שחש בגופו, אף על פי שאין בו סכנה, פטור מלהתענות, לפי שבמקום חולי לא גזרו חכמים (מ"ב שם, י"א; 97) [וכמובן שחייב בשאר עיניו]. וכן ילדים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים מן התענית, אפילו שנה קודם גיל מצוות (באה"ל ר"ס תקנ"ד, ואין להם להתענות אפילו תענית שעות [אך יש למנוע מהם ממתקים ושאר תפנוקים] (סו)).

ל"ב. דרך האכילה – החולה וכן היולדת שמותר להם לאכול בצום, אינם צריכים לאכול לשיעורין (רפ"ח), ומותרים לאכול מיד בבוקר כהרגלם (רפ"ח), והוא הדין אם הוצרכו לכך בלילה, אבל יזהרו שלא לאכול לשם תענוג (שור"ע תקנ"ד, ה).

אבל אם אינו חולה אלא שהרופאים יעצוהו שלא יצום פן יבוא לידי חולי, לא יאכל כרגיל אלא לשיעורין. וכן חולה שצריך לבלוע כדורים לרפואתו, ואינו יכול לבלועם ללא מים, ישתה פחות פחות מכשיעור (ע"י באה"ל שם על ס"ו; רע"ט; אור"ח כ"ט, י) (והאוכל פת לא יאמר "נחם בברכת-המזון" (רפ"ח). וע"י רמ"א ס"ט תקנ"ד ומ"ב ה)).

ל"ג. רחיצה – רחיצה אסורה בצום, בין במים חמים או צוננים, ואפילו להושיט אצבעו למים אסור (שור"ע תקנ"ד, ז). ובנטילת-ידיים שחרית צריך לזהר ליטול רק עד סוף קשרי אצבעותיו ולא את כל ידו (שור"ע שם, י) (ומברכים "על נטילת-ידיים" (שור"ע תרי"ג, ב; שם"א), ולא יטוץ פיו (שור"ע תקנ"ד, ג) (ובמקום צער גדול ירכין ראשו למטה שלא יבואו מים לגרונו (מ"ב שם, י"א)). וכן ינהג בנטילה לאחר שיוצא מבית-הכסא (רמ"א תקנ"ד, ט ושור"ע תרי"ג, ג), או אם נגע בגופו במקומות המכוסים (מ"ב תרי"ג, ו), במנעליו (מ"ח יח, ס"ג; בא"ח דברים, כא; וילך, יז), או לפני תפילה (כה"ח תקנ"ד, לא; חזו"ע, ימים נוראים, ש"א). [כלה תוך ל' יום לנישואיה, מותרת לרחוץ פניה וכן לסוך (משנ"ב תקנ"ד, כ"ט)].

ל"ד. רחיצה שאינה לתענוג – אם ידיו התלכלכו, מותר לרחוץ להעביר הלכלוך, ולא יטול כל ידיו אלא לפי הצורך להעביר הלכלוך (שור"ע תקנ"ד, ט), כיון שאינה רחיצה של תענוג (מ"ב יט), ומותר גם להשתמש בסבון (נש"ג ע, א). ואם היה כללך על גבי עינו ודרכו לרוחצן במים, רוחץ ומעבירו ואינו חושש (שור"ע שם, י"א). וכן אשה המבשלת, מותר לה לרחוץ המאכלים, אף שממילא רוחצת את ידיה (מ"ב יט).

ל"ה. חולץ/כחן – חולה שאוכל פת בצום, נוטל ידיו כדרכו עד סוף הפרק, כיון שהיא רחיצה של מצוה (רצ"ב) [ונוטל גם מים אחרונים (נש"ג טו, י)], וכן הדין בכחן העולה לנשיאת-כפיים (רמ"א תרי"ג, ג ובמ"ב; רצ) [ולוי הנוטל ידי כחן, נוטל עד קשרי אצבעותיו (כה"ח תרי"ג, יד)].

ל"ו. נעילת חסנדל – אסור לנעול נעלים או סנדלים של עור (שור"ע שם, סז), אפילו שנועלן על גרביים (רצ"ה). אבל נעלים מגומי, בד ושאר מינים מותרות (שור"ע שם), אפילו אם הן נוחות יותר מנעלי עור ורגילים ללבושן במשך השנה [כדוגמת נעלי 'קרוקס'], כיון שגזירת חכמים היתה רק על נעלי עור (רצ"ט). ילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות מותרים בנעילת הסנדל, ומכל מקום טוב לחנכם שינעלו נעלים שאינם מעור (ש"א) [בפרט בימינו שיש נעלים נוחות].

ל"ז. סיכה/סריקה – אסור לסוך גופו בשמן לתענוג (שור"ע תקנ"ד, טו) אפילו במקצת (מ"ב כט), או למרוח קרם לשם תענוג (אור"ח כ"ט, רס). אבל מותר לסוך לרפואה (שור"ע שם), להעביר זוהמה (באה"ל שם) או להתיז ספריי על הגוף למנוע ריח (רצ"ה). ומותר להסתרק (שור"ע יו"ד ש"ז, ו; שעה"צ תקנ"א, כח).

ל"ח. ישיבה על הארץ – יושבים על הארץ, הן בבית-הכנסת והן בבית, עד חצות היום (שעה 12:45) (ע"י: שור"ע ורמ"א תקנ"ט, ג; מ"ב י; אור"ח כ"ט; רסח; דרכי הלכה-קיצושי"ע, תיג; תורת המועדים י, א; נר כהן ח"א א"ח, לג. וע"ע חזו"ע ש"ג). ומותר להניח תחתיו כר קטן, ומי שקשה לו יכול לשבת על ספסל נמוך פחות מ'ג' טפחים (24 ס"מ) (מ"ב י"א) [וחייב לעמוד מפני מי שחייב בכבודו (ש"ב), והנוסע ברכב או אוטובוס, יושב כדרכו]. וימנע האדם מכבודו ומהנאתו בט' באב בכל מה שאפשר (רמ"א ס"ט תקנה).

כ"ד. אכילת שני תבשילים – בסעודה מפסקת אסור לאכול שני תבשילים (שור"ע תקנ"ב, א), ואין חילוק בין צלי למבושל לענין זה (רמ"א שם, ג). אפילו בישראל מין אחד בשני סירים (שור"ע שם), והם שונים, שהאחד קשה והאחר רך (מ"ב ח), נחשב כשני תבשילים.

אבל שני מינים שהדרך בכל השנה לבשלם יחד בסיר אחד, כגון תבשיל של אפונים שנותנים עליו בצלים וביצים, הכל נחשב כתבשיל אחד (שור"ע שם), כיון שכך הדרך לבשלם ברוב הפעמים (מ"ב י), וכן אורז עם עדשים או חמוס (באה"ח דברים, יט), כל אחד כפי מנהגו ברוב הפעמים (כה"ח כד ז). פירות חיים מותר לאכול מהם אפילו כמה מינים (שור"ע שם, ד), והוא הדין סלט הנעשה מירקות חיים, ואף אם כבש את הירקות בחומץ או במי-מלח, אינם נחשבים כמבושלים (רנה). גבינה – תלוי אם עברה תהליך בישול (שם) ר"ט רסח הערה י"א). מיני מאפה אינם נחשבים לתבשיל. וטוב למעט הנאותיו בסעודה זו (באה"ח שם).

כ"ה. גדר סעודה מפסקת – ההגבלות הנ"ל הן בסעודה מפסקת שאין דעתו לאכול עוד אחריה סעודת-קבע, אבל אם היה בדעתו לאכול אחריה סעודת קבע, אין צריך להיזהר בדברים אלו (שור"ע תקנ"ב, ט). אם בדעתו לאכול לפני הצום רק אכילת עראי, אין זה נחשב לסעודה, ונמצא שהסעודה הקודמת היא הסעודה המפסקת ואסור לאכול בה שני תבשילים (מ"ב ח).

כ"ו. שתיה – אסור לשתות יין בסעודה מפסקת (שור"ע תקנ"ב, א ותקנ"ד, כה), ומותר מן הדין לשתות חלב חם, תה, קפה (ובעל נפש יחמיר על עצמו) (רסח), אבל ימנע בכמות השתיה (רמ"א תקנ"ב, א ומ"ב ד).

כ"ז. אופן חישיבה – נהגו לשבת על הקרקע בסעודה מפסקת (שור"ע תקנ"ב, ז) כדי שתהא הסעודה שפלה (מ"ב יז), ויניח בגד תחתיו להפסיק בינו לבין הקרקע או יִשֵּׁב על ספסל שאינו גבוה טפח מן הארץ (8- ס"מ. וזקן חלש יכול להניח כר תחתיו או לשבת על ספסל עד גובה 24 ס"מ) (רע"ג ד. וע"י מ"ב יח), ואין צריך לחלוץ מנעליו (רמ"א שם). ואחר הסעודה מותר לשבת על כסא עד תחילת הצום (מ"ב שם).

יש להיזהר שלא ישבו שלושה לאכול בסעודה מפסקת כדי שלא יתחייבו בזימון, אלא כל אחד יִשֵּׁב לבדו ויברך לעצמו (שור"ע תקנ"ב, ח) וטוב שלא יראו זה את זה (כה"ח מד) (ובדיעבד שישיבו שלושה ביחד, זימנו (רע"ד)). גם לאחר שסיים את הסעודה מפסקת ויברך ברכת-המזון מותר לו לאכול ולשתות (אפילו אם חשב שלא לאכול יותר (מ"ב תקנ"ב, ב), אלא אם כן קיבל את התענית בפיו בפירוש (ע"י רמ"א שם, א ומ"ב שם; ערה)).

★ **חכמה לצום** – מכיון שהצום ארוך ובתקופה חמה, יש להתכונן אליו היטב, בפרט נשים מעוברות ומניקות וכדומה, ולכן יש להקפיד על שתיה מרובה ביום שלפני הצום (3-4 ליטר. מומלץ לשתות מיצים טבעיים ולהימנע משתיית תה, קפה) וכן ירבה באכילה במשך היום (בפרט באכילת פחמימות, כגון: לחם, קרקרים, אורז, מקרונים, תפוחי אדמה, דגנים מלאים, תירס וכדומה. וימנע ממאכלים מטוגנים, מלוחים וחריפים) ומותר ליטול כדור המיועד להקלת צום (שור"ע יב"ע אומ"ר ט, נד). במהלך הצום יש חשיבות להיות במנוחה ובמקום ממוזג.

עיניי תשעה-באב

משמעותו של תשעה באב, היותו 'יום השואה' של הסבל היהודי. יום המנקז את היגון של חורבן בית-ראשון ובית-שני, גלות בבל ורומי, נהרות דם שנשפכו בעקבות החורבן, גירוש ספרד ושאר צרות המקופלות ביום נורא זה. השנה 1956 שנים לחורבן!

משום כך חכמינו זכרונם לברכה גזרו שינהגו חמישה עינויים ביום זה: אכילה ושתיה, רחיצה, נעילת הסנדל, סיכה, תשמיש המיטה (שור"ע תקנ"ב ותקנ"ד, א) ואיסורים נוספים, וחלים מתחילת הצום בשקיעת-החמה (שעה 7:28) ועד סופו למחרת בצאת-הכוכבים (שעה 7:46), ואין להקל בהם (שור"ע תקנ"ב ותקנ"ג, ב; מ"ב תקנ"ד, א ותקנ"ה, ג; ש"ג). וכל אדם, בין איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, מזהירים בכל האמור לעיל (דש).

כ"ה. אכילה ושתיה – הכל חייבים להתענות בתשעה-באב ואסור לפרוץ גדר (שור"ע תקנ"ט, א ותקנ"ג, א), ואסור לאכול או לשתות אפילו כלשהו (שור"ע תקנ"ט, א ומ"ב ג).

כ"ט. מעוברות ומניקות – גם נשים מעוברות ומניקות חייבות להתענות את כל הצום כדין יום-הכיפורים (שור"ע תקנ"ד, ה ורמ"א תקנ"ג, א), אבל אם יש להן איזה חולי פטורות מלהתענות (רע"ט), והוא הדין

לִט'. לִימוּד תּוֹרָה – אסור לקרות בתנ"ך, ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא בהלכות ובאגדות, מפני שהלימוד משמח את ליבו של האדם, שנאמר (תהילים יט, ט): ”פִּקּוּדֵי ה' יִשְׂרָיִם מִשְׁמַחֵי לֵב” (שורע תקנ"ד, א), ואף הנשים אסורות בלימוד (שט"ה). כל סוגי הלימוד בכלל האיסור [תהילים (ואם אינו בקי בלימוד אחר, יכול לקרוא תהילים כדי שלא יתבטל, והוא הדין שמותר לקרואם דרך בקשה ותפילה (ע"י רמ"ב ז, שי"א)), חק לישראל, מעמדות (מ"ב שט), י"ח פרקי משנה (שט), קבלה (שי)]. **וכל מה שנוהגים לומר בסדר התפילה, מותר לאומרו כרגיל** (ע"י שורע שט, ד; וע"י שי"א ושע"ג).

אבל מותר ללמוד בדברים הרעים [כגון בספר איוב ובירושו, ובדברים הרעים שבספר ירמיה (ומדלגים פסוקי הנחמה שבו), מדרש איכה ופירושו (וידלג מה שאינו שייך לחורבן (שי"ב)), מסכת מועד קטן פרק אלו מגלחין (שורע שט, א-ב), אגדת החורבן במסכת גיטין פרק הניקין [דף נה.], ובסנהדרין פרק חֵלֶק [דף צו, צז ושבת קיט.]; ספר יוסיפון (מ"ב ג), הלכות ט' באב ואבילות (נסי"ג עה, ה). וילמד פשוטם של דברים לא דרך פלפול (מ"ב ד), ואם נתחדש לו בהם חידוש, מותר לכותבו (שי"א ושכ"ז)]. וכן ספרי מוסר שמעוררים את האדם לשוב בתשובה ולהיטיב אורחותיו, מותר ללמוד בהם (ואם מסתעפים מענין לענין בביאורי פסוקים המביאים לידי שמחה, יש לדלגם) (שט"ז). ומן הדין מותר לקרוא עיתון ולשמוע רדיו (הכשרים לקריאה ושמיעה), והמחמיר תבוא עליו ברכה (שט"ז).

מ. עשיית מלאכה – מנהג ישראל שלא לעשות מלאכה ביום הצום (באה"ל תקנ"ד, כב ד"ה במקום; שיט) שיש בה שהייה (ואם אין בה שהייה, כגון הדלקת נר, קשירה וכדו', מותרת (רמ"א שט)). ומלאכה ע"י גוי מותרת אפילו בביתו (שורע שט), וכן בליל הצום (שיט) או שהוא דבר האבד (שורע שט, כג), והעושה מלאכה אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה (שט, כד). נוהגים להכין את צרכי הסעודה של מוצאי הצום רק לאחר חצות היום (שעה 12:45) (שורע תקנ"ט, י), כדי שיהא יושב ושומם באבילות של ירושלים להתעסק ולהתאונן בנהי וקניות ולא בדברים אחרים המשמחים ומסיחים מן האבילות (באה"ל שט) (והיוצאים לנופש מיד במוצאי ט' באב, לא יסדרו חפציהם ועניניהם, אף לא לאחר חצות (ילקו"י, תקנה). ובעל מכולת שמוכר דברי מאכל ומשקה, מותר לו למכור אף קודם חצות (שכ"ב), אך לא ימשך בעסקיו שלא יסיח דעתו (מ"ב תקנ"ד, סט)).

מא. שאלת שלום – אין שואלים שלום (שורע תקנ"ד, כ), וטוב אף שלא לומר "ערב/לילה/בוקר-טוב" (מ"ב מא; של). וימעט בדיבורו (חיי אדם קלה, יז). ואנשים שאינם יודעים ואומרים שלום, משיבים להם שלום בשפה רפה ובכובד ראש (שורע שט). אבל מותר לשאול את חבירו איך הוא מרגיש מהתענית (של) וכן לברכו (נסי"ג עו, ט).

מב. עישון/בשמים – מי שרגיל מאוד בעישון סיגריות, ויש לו צער גדול אם אינו מעשן, יש להתיר לו לעשן בצינעא (לב). ואין לברך על מיני-בשמים משום תענוג (שורע תקנ"ט ז ויר"ד רסה, ד; שט), והוא הדין שלא לשאוף טבק.

מג. טיול/אחיזת תינוק – לא יטייל בצום כדי שלא יבוא לידי שְׂחוק וקלות והיתול (שורע תקנ"ד, כא) (אף כשהוא יחיד (מל"ח י, סב). ואף לכותל-המערבי אין ללכת אלא כשכוונתו להתפלל על החורבן (אורל"צ כט, יח), ולא ילכו בקבוצה כהולכים לטייל (ע"י מ"ב תקנ"ט, מא)). ולא יקח תינוק בחיקו, כדי שלא יבוא לידי שְׂחוק, אבל מותר לקחת תינוק על מנת להרגיעו (חזר"ע שגל ע"פ שורע יר"ד שצ"א, א), ואף לשיר לו (נסי"ג עט, טז).

מד. שינה – אומרים קריאת-שמע שעל המיטה כרגיל (שורע תקנ"ד, כא) מבלי וידוי (שורע תקנ"ט, ד) (לגבי תיקון-חצות, ראה סעיף מט). ויש לאדם להצטער בענין משכבו בלילה, שאם רגיל לשכב על שני כרים, ישכב על כר אחד (רמ"א תקנה, ב), ואם רגיל בכר אחד, ישתמש בכר פחות נוח (ויש שנהגו לישון על הארץ ולהניח אבן תחת מראשותיהם (שורע ורמ"א שט)). מיהו, אדם חלוש או זקן, מעוברת ומניקה אינם בכלל זה (ע"י: רמ"א שט ומ"ב ז; שט), וכן אם אינו מצליח להירדם מחמת כך (אורל"צ, רסה), והוא הדין לאחר חצות-היום (כי רק שינת הלילה החכרה).

מנהגי ליל ויום ט' באב

מה. הנחגת ביחכ"ג/נחם" ו"עננו" בתפילה – מסירים את הפרוכת של ארון-הקודש (רמ"א תקנ"ט, ב) עד תפילת מנחה (כ"ה"ח יט) וממעטים בתאורה (שורע שט, ג ומ"ב טו). חז"ל תיקנו לומר מעין-המאורע בצום, ולכן בכל שלושת התפילות צריך לומר "נחם" בברכת "תשכון בתוך ירושלים" (שורע תקנ" ומ"ב א) (והשליח-ציבור אומר "נחם" בחזרת התפילה בשחרית ובמנחה (שנ"ח)), וחותרים "מנחם ציון בבנין ירושלים" (ש"פ). [ואם שכח לאומרו בבונה ירושלים, יאמרנו ב"רצה" במקום

שאומרים "יעלה ויבוא" בראש-חודש, ואינו חותם "ברוך" וכו'. ואם לא נזכר, יאמרנו קודם "יהיו לרצון" האחרון (מ"ב ב; שעה)]. כמו כן בכל התפילות אומרים "עננו" בשומע תפילה (שורע שט). ואם לא אמר "נחם" ו"עננו", אינו חוזר להתפלל (והשליח-ציבור אומר "עננו" כברכה בפני עצמה בין ברכת "גואל" ל"רופא") (שט ותקסה, ב). [ומי שאינו מתענה, אומר "נחם" כיון שהוא מעין-המאורע (ע"י רמ"א תקנ"ט, א), אבל לא "עננו" כיון שאינו צם (באה"ל תקסה, א ד"ה ב"ן). – ולמנהג האשכנזים היחיד אומר "נחם" ו"עננו" רק בתפילת מנחה, והשליח ציבור אומר "נחם" במנחה, ו"עננו" בשחרית ומנחה (רמ"א שט ותקסה, ג ומ"ב תקנ"ג, א)].

מז. מגילת איכה וקניות – קוראים את מגילת איכה ואומרים הקניות בליל הצום ויומו (ע"י שורע תקנ"ט ב ז ורמ"א ד), אפילו כשהוא ביחיד (מ"ב ה). וטוב שהחזנים יבכו ויקוננו באמת כראוי, ויתעוררו כפי חיובנו על חילול שמו ותורתו וגלות השכינה זה מאות שנים בעוונותינו הרבים (לדוד אמת סי' כד). ובשעת הקניות אסור לדבר ולצאת לחוץ, כדי שלא יפסיק ליבו מן האבילות (שורע שט, ה). ומתפללים בנחת ודרך בכי כאבל (רמ"א שט, א).

מז. ברכת "שעשע לי כל צרכי" – מברכים ברכות השחר, ודעת רוב הפוסקים שיש לברך גם ברכת "שעשה לי כל צרכי" (מ"ב תקנ"ד, לא; שט"א; חזר"ע, ימים נוראים, שכ).

מח. טלית ותפילין/תפילה – המנהג כיום ברוב בתי-הכנסת שמתעטפים בטלית ומניחים תפילין בשחרית כמו בכל יום (שט"ז), ולא ישנה האדם ממנהג הציבור משום "לא תתגודדו" (שע"ג). [ומנהג האשכנזים להניח טלית ותפילין בברכה רק במנחה (שורע תקנה, א). והמניחים תפילין של "רבינו תם", יש להם להניחם (מ"ב תקנה, ד; שע"א)]. אין אומרים וידוי (שורע תקנ"ט, ד), ואין עושים "מי שביקר" לעולים לתורה (כ"ה"ח שט, מ). בסיום התפילה חולצים תפילין ואומרים קניות (כ"ה"ח תקנה, ה).

מט. תיקון חצות – בערב הצום אומרים תיקון חצות היום, ובליל הצום תיקון רחל בלבד (שע"ת ס"ט תקנ"ב; בא"ח דברים, כה; ע"י רנ"ב וכ"כ בקיצו"ש"ע חזר"ע ה, ה) ללא וידוי (שורע תקנ"ט, ד). אבל ביום אין אומרים תיקון חצות, כיון שכבר אמרו קינות ומגילת איכה. ועוד, שאחר חצות אנו בטוחים בחסדי ה' להתנחם (בא"ח שט; קכ"ט).

מוצאי הצום ועשירי באב

ג. ברכת חלבנא – המנהג פשוט לברך ברכת חלבנא במוצאי הצום (תי. וע"י רמ"א תכ"ו, ב ותקנ"א, ח ומ"ב תכ"ו, יא) [והאשכנזים מצריכים שיטעם משהו ויברך עם נעלים (מ"ב שט), אך לא ימנע בשל כך מלברכה בציבור (שעה"צ שט, ט)]. וצריך להיזהר לברכה בשמחה (בא"ח דברים, כח).

גא. כיבוס/תספורת/רחיצה – לאחר התענית מותר מיד להסתפר ולכבס (שורע תקנ"א, ד), להתרחץ (תס"ו) ולשמוע שירים (והמחמיר לעצמו תבוא עליו ברכה) (ילקו"י, תענד). ונכון להחמיר שלא לברך ברכת שהחיינו עד מוצאי עשירי באב (קכ"ט) [והאשכנזים נוהגים בכל זה איסור עד חצות היום של עשירי באב (מ"ב לו ותקנה, ג)].

גב. אכילת בשר/שת"י"ן – בט' באב לעת ערב נכנסו האויבים והציתו אש בהיכל בית-המקדש, והיה נשרף עד שקיעת-החמה ביום העשירי. ומפני כך, מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי באב (שורע תקנה) [והאשכנזים מחמירים בזה רק עד חצות (רמ"א שט). - ובסעודת מצוה כגון ברית מילה, מותר (מ"ב שט, ב; תיד)]. – ויהי רצון שנזכה בקרוב לגאולה שלימה ולבנין בית-המקדש. אמן.

העלון מוקדש לרפא"ת סיגילת בת רחל, אורטל רחל בת רימזנד ממו, מיטל בת דינה, דינה בת איהו, חביבה בת סעדיה, מרים חיה בת מסעודה, נסים בן מסעודה, יעקב בן מלכה, דן בן סעדיה, משה נסים בן סעדיה, יודנה בת עלוזה, דניז בת ג'ודיט, עוז חיה בת בת-שבע, משה אהרן בן לאה בלא, חיה עינת בת אסתר. **והחללות** חיילי צה"ל וכוונות הכטחון, ולהשבת החטופים והענדירים, מִשְׁ אֲשׁוּרֵי יַעֲזֹק בן מאיה, בן בוגימי יהושע בן עדיה, אלוו בן אביגיל רבקה, יפעת בת רחל, שלמה עמאר בן סולטנה, **ויזוז חנון** לאורטל בת תמר, יעקב בן מרינה, קרין בת מאיה, יפה בת טובה. **וזש"ק** לאפיז בת שולמית. **לעילוי נשמת** מר אבי שאול בן סרה, אייל בן מאיה, רות בת אסתר, יפה יפית בת טובה, סולטנה בת סעדיה, אֲבִיגַיִל רבקה בת שרה, חזקה בת שרה, נפתלי בן ויקטוריה, יעקב בן מסעודה, לירן שמעון בן דבורה, חולדן אסתר בת חנניס, דניאל בן סעדיה פחזיה, זאב בן שמעיה, מאיר בן סימי, רות בת רחל, רימה בת חזוביה, אלדד יוסף בן סימונה, שמעון בן נעמי, משה בן חנה, מניה מינדל בת מרים, משה בן מניה, יגאל בן שרה, עמרם בן שמחה, שלמה בן מזל, שושנה בת ישועה, נעמי בת שרה, חיים בן מלכה, אברהם בן שרה, סימי בת ימנה, משולם בן צבי, שלום בן סוליקה, ר' שמעון בן אר"ה, סעדיה בת רחל, דוד בן אסתר, מרסדס בת אמר, מסעוד בן אונישה, שמעון בן שרה, חיים חז' מנחם בן בלנש, דוד בן דורית, יעקב בן רחנה, הרב חיים בן סעדיה, מרדכי בן סולטנה, ג'ריה בת עסילה, יעקב חיים בן מרסדס, מזל בת גוזר חזבה, רפאל חיים בן חביבה, אברהם בן פרוחה, ישועה בן רחל, מסעודה בת תמו, דניאל בן סעדיה, מרדכי גדליהו בן יעקב סנדר, דניאל נתן בן רפאל, רפאל בן שמחה, דוד מאיר בן סעדיה, מרים בת גרטיה, דניאל בן ריאחן.